

„PREDRATNE KRIZE (1890-1914)“

Recezeni: Prof. dr. Stijepo Obad (umirovljeni profesor Filozofskog fakulteta u Zadru)
Doc. dr. Marko Trogrlić (Filozofski fakultet u Splitu)

ZNANSTVENO PODRUČJE: Humanističke znanosti

ZNANSTVENO POLJE: Povijest

ZNANSTVENA GRANA: Opća povijest novog vijeka

STUDIJSKI PROGRAM: Prediplomski studij Odsjeka za povijest

GODINA I SEMESTAR: 2. godina, 4. semestar

FOND SATI: 30 sati predavanja + 30 sati seminara

NASTAVNI PREDMET: Europska i svjetska povijest 19. stoljeća

Nakon ostavke Bismarcka 1890. godine na mjestu kancelara, Njemačkom je potpuno zadominirao agrarno-vojni-industrijski sektor koji je u protuparlamentarnom savezu zajedno s birokracijom blokirao razvoj odgovorne parlamentarne vlasti. Kancelar general Georg Leo von Caprivi (1890.-1894.) odmah se sukobio s konzervativnom strankom *Zentrum* oko sekularizacije škola i s zemljoposjednicima kojima nije odgovarala liberalizacija trgovine, odnosno uvoz jeftinijeg prekomorskog i ruskog žita.

Za mandata kneza Bernarda von Bulowa (1900.-1909.) otvoren je Kielski kanal 1895. godine. Problem kolonija i vanjska politika obilježila je razdoblje njegova nasljednika dr. Theobalda von Bethmann-Holwega (1909.-1917.). Godine 1913. njemačka je vojska narasla na rekordnih 870.000 vojnika.

U njemačkoj saveznicu Austro-Ugarskoj knez Casimir Badeni koji je vodio ministarstvo od 1895. do 1897. godine bezuspješno je nastojao primiriti njene mnogobrojne i suprostavljene narode izjednačavajući lokalne jezike s njemačkim u javnoj uporabi. Žestok njemački otpor prisilio je Badenija na ostavku. Monarhija je proživljavala ekonomsku, političku i nacionalnu krizu praćenu nacionalnim sukobima i socijalnim neredima.

Ministarstvo Ernsta von Körbera (1900-1904) nije uspjelo riješiti „jezičnu krizu“ te je prisiljeno vladati ukazima. Opće glasovanje uvedeno je za parlamentarnih izbora 1907. godine, ali nije pridonjelo svijesti o političkom i nacionalnom jedinstvu i demokratskom karakteru Monarhije. U Ugarskoj su nastojali uvesti mađarski jezik kao zapovijedni u vojsci. Zahtjev je odbačen 1906. godine kada je Franjo Josip zaprijetio da će omogućiti opće glasovanje u Ugarskoj, koje bi donjelo prevlast Slavena u peštanskom parlamentu.

Od 1907. do 1914. godine nedostajala je parlamentarna većina u Beču pa je vlada nastavila posezati za dekretima. U Ugarskoj je knez Stjepan Tisza, sin Kálámana Tisze, postao dominantna figura poslije 1905. godine, te je oformio posljednje mađarsko ministarstvo u okviru Dvojne monarhije (1913. -1917.).

Kriza francuske Treće Republike

U Francuskoj je samoubojstvo generala Boulangerera oko kojega su se okupili protivnici Treće Republike predstavljala udarac za monarhiste i Crkvu. Papa Leon XIII pokušao je pomiriti francuske katolike s sekularnom Trećom Republikom. Ova politika pomirenja nazvana je *Rellement* ili pokret okupljanja. Usprkos opoziciji crkvenih krugova i monarhista na jednoj, i republikanaca na drugoj strani, *rellement* je donio kratko razdoblje dobrih odnosa između Crkve i države. Njegov najviši uspon dostignut je za vrijeme Mélineovog ministarstava od 1896. do 1898. godine. Drayfusova afera prekinula je ovo razdoblje dobrih odnosa.

Predhodio joj je Panamski skandal. Ferdinand de Lesseps, konstruktor Sueskog kanala, došao je na čelo kompanije *Compagnie du canal interocéanique* utemeljene za kopanje Panamskog kanala. Francuzi svih klasa kupili su 1,5 milijardi franaka udjela u dionicama. Slabo upravljanje i korupcija donjeli su propast kompanije 1889. godine. Istraga započeta u siječnju 1892. otkrila je da su mnogi ministri, zastupnici i predstavnici tiska primali darove za podršku projektu. Poznati židovski bankar barun Jacques Reinach asociran s pothvatom, izvršio je samoubojstvo. Njegova umješnost u skandal raspirila je duhove antisemitizma. Panamski skandal je oslabio Treću republiku ali je najveća prijetnja tek dolazila.

Dana 1. studenog 1894. antisemitske novine *Libre parole* otkrili su da je kapetan Alfred Dreyfus uhićen zbog odavanja informacija jednoj stranoj sili. Ovaj prvi Židov imenovan u generalštab uhićen je pod izlikom da njegov rukopis slični onom na memorandumu pronađenom u košu njemačkog vojnog atašea u Parizu. Grafolozi se nisu mogli složiti o sličnosti, ali je Dreyfus ipak osuđen, i u prosincu 1894. godine poslan na Vražji otok u Gvajanu.

Godine 1896. novi pročelnik Francuske obavještajne službe kolonel Georges Picquart našao je dokaz da rukopis potječe od majora Esterhazyja a ne od Dreyfusa. Picquart je također zapazio da su Njemci nastavili dobivati informacije usprkos Dreyfusovoj deportaciji. Zabrinuta vojska premjestila je Picquarta na zabito mjesto u Tunis.

Za vojne krugove više nije bilo pitanje da li je Dreyfus kriv ili nedužan. Njena je čast bila u pitanju pa je Dreyfus morao ostati "krivim". Monarhistički časnički kor prožet antisemitizmom nije se pomirio s postojanjem Treće republike. Dreyfusovo pitanje ujedinilo je s jedne strane branitelje Treće republike, a s druge njene neprijatelje. Drayfusova optužba zbližila je republikance sa socijalistima i postala sinonim za obranu Republike. Dreyfusovce su predvodili Antole France i Charles Péguy. Antisemitski časnički zbor, podržan od monarhista i dijela visokog klera, predvodio je anti-Dreyfusove redove koji su aferu vidjeli kao priliku za udar na Republiku u cjelini.

Kada je Dreyfusov brat u privatnoj istrazi otkrio da je memorandum napisao Esterhazy završio je u siječnju 1898. godine na vojnom sudu koji ga je oslobodio. Émile Zola, veliki francuski novelist objavio je 13. siječnja 1898. godine čuveni *J'accuse*, pismo u kojem je javno imenovao časnike asocirane s nečasnom osudom Dreyfusa. Nekoliko mjeseci kasnije doznalo se da je ključan dokument protiv Dreyfusa krivotvoren od strane francuske obavještajne službe.

Kada je predsjednik Felix Faure, neprijatelj ponovnog suđenja Dreyfusu umro u veljači 1899. godine nasljedio ga je Émile Loubet (1899. -1906.). U lipnju 1899. godine *cour de*

cassation, najviši francuski apelacijski sud, naredio je novo vojno suđenje za Dreyfusa. Usprkos dokazima u njegov prilog ponovno je osuđen i to na deset godina, ali ga je predsjednik Loubet pomilovao. Godine 1906. Dreyfus je rehabilitiran i odlikovan Legijom časti. Afera je pridonjela raspadu saveza neprijatelja Republike.

Za umjerenog premijera René Waldeck-Rousseaua (1899.-1902.) formirana je republikansko-socijalistička koalicija. Nova koalicija, pobjednica u Dreyfusovoj aferi, postavila je jedan od ključnih republikanskih zahtjeva: odjeljenost Crkve i države. Zakon o asocijacijama iz 1901. godine prošao je u parlamentu nakon pobjede stranaka republikanaca i lijevog centra. Konkordat iz 1801. godine legalizirao je poziciju svjetovnog klera. Samostani, redovnici i vjerske kongregacije morale su dobiti dozvolu države. Zakon iz 1880. godine prisilio je na raspuštanje 300 kongregacija. Pod Émileom Combesom (1902. -1905.) antiklerikalnim ministrom obrazovanja, raspušteno je oko 3.000 kongregacija te su mnogi redovi nastavili vjersku djelatnost u Belgiji, Britaniji i SAD-u. U srpnju 1904. godine Combesovo je ministarstvo proguralo zakonodavstvo koje je religijskim kongregacijama zabranilo obrazovanje u školama. U međuvremenu je 1903. godine umro papa Leon XIII kojega je naslijedio manje pomirljivi Pio X (1903. -1914.). Kao prilog poboljšanju odnosa 1904. godine predsjednik Loubet posjetio je Italiju, što je dodatno zaoštrilo odnose između Francuske i novog pape.

Combes je proglasio zakon koji je potpuno odjelio Crkvu i državu i progurao zakonodavstvo koje je imalo za cilj poništiti Konkordat iz 1801. godine. Njegov nasljednik Aristide Briand progurao je ponešto promjenjeni zakonski prijedlog. Po novom zakonu država više nije isplaćivala svećenicima plaću ali ih nije imala ni pravo imenovati. Crkveno vlasništvo su preuzele vjerske asocijacije koje su imale isplaćivati plaće svećenicima. U slučaju gdje takve asocijacije nisu postojale, lokalne su zajednice postale vlasnicima crkvene imovine. Zakon je podijelio Crkvu od države i naznačio kraj galikanizma: papa je postao vrhovna glava francuske crkve. Do 1919. godine antiklerikalizam je postao sporednim pitanjem u francuskoj politici.

Treća je republika preživjela pri čemu je u borbi protiv monarhista: Burbona, Orleanaca i Bonapartista, zanemarila socijalna pitanja. Republikanci su izgubili veliki dio radničke podrške ignorirajući sindikalnu reformu koja je sprovedena u Britaniji. Kada je premijer Clemenceau 1906. godine pokušao provući reformi program u 17 točaka, konzervativno seljaštvo, niže građanstvo i socijalisti blokirali su njegovo izglasavanje. Razočarani radnici su svoje nade temeljili na sindikalnoj borbi koja je plašila njihove saveznike – republikance. Između 1906. i 1911. godine zbio se veliki broj nasilnih štrajkova. Snage lijevice trošile su snagu u pacifističkoj kampanji. Monarhistička tradicija i polufašistička *Action Française* ostala je stalna prijetnja Republici.

Velika Britanija

U Britaniji je treće Salisburyjevo ministarstvo od 1895. do 1902. godine uključilo u vladu liberalne unioniste poput Josepha Chamberlaina koji je, kao sekretar za kolonije, dobio veliki prostor u imperijalističkoj kampanji. Nova je vlada prisiljena najviše vremena posvetiti vanjskoj politici. Kada je izbilo pitanje granice između britanske Gvajane i Venecuele američki predsjednik Cleveland požurio je pomoći Venecueli pozivajući se na Moonrovu doktrinu. Rat se činio sigurnim 1895. godine, ali je ratna prijetnja otklonjena a pitanje granice riješeno arbitražom. Ovim su se incidentom počeli popravljati britansko-američki odnosi. Za vrijeme Španjolsko-američkog rata samo je Britanija stala na stranu Sjedinjenih Država. Ugovor Hay-Pauncefote iz 1901. godine osigurao je britansko odobrenje za izgradnju Panamskog kanala.

Nakon Kinesko-japanskog rata od 1894-95. godine, London je okupirao Kowloon i Weihaiwei. Obrambeni savez s Japanom sklopljen 1802. godine usmjeren je na zaustavljanje ruskih pokreta prema Manchuriji i Koreji.

Okupacija Fashode na Nilu 1898. godine od strane francuskog časnika Marchanda dovela je Kitchenera na scenu. Nakon razdoblja zategnutosti Francuska je napustila područje zbog Dreyfusovog problema i nedostatka vojnih priprema. Uskoro su se odnosi počeli popravljati zalaganjem francuskog ministra vanjskih poslova Théophila Delcasséa.

Burski rat od 1899.-1902. godine nametnuo se kao najaktualniji problem na prijelazu stoljeća. Buri su napustili Cape Colony rano u 19. stoljeću da bi se naselili u Transvaalu i Orange Free State. Otkriće zlata u Wutwatersrandu privuklo je mnogo stranaca na to područje. Pod vodstvom Cecil Rhodesa i lorda Carnarvona sukob je postao neizbježan jer su se Buri, vođeni Krugerom, odlučili oduprijeti "outlandersima" velikim porezima i uskraćivanjem političkih prava. U ratu koji je usljedio britanske su imperijalne snage pokorile Bure tek poslije tri godine. Velikodušni Ugovor iz Vereeniginga završio je rat.

Godine 1901. umrla je omiljena kraljica Viktorija. Za vrijeme njene 64-godišnje vlasti postupno je kabinetu ustupala moć. Do 1901. godine Britanija je postala jedna od najvećih industrijskih sila. Njeno je stanovništvo dostiglo 37 milijuna, a njeno carstvo predstavljalo najveći sakupljeni prostor u povijesti pod vlašću jednog suverena.

Viktoriju je naslijedio zabavni Edward VII (1901.-1910.). Godine 1902. lord Salisbury se povukao te ga je naslijedio sposobni Arthur Balfour koji je ostao na vlasti do 1905. godine. Zakon o obrazovanju iz 1902. godine predstavljao je značajan iskorak u odnosu na zakon iz 1870. godine, jer je povjerio lokalnim koncilima kontrolu nad obrazovanjem.

Balfourova je vlada upala u ozbiljne političke neprilike. Dom lordova je 1901. potvrdio sindikate financijski odgovornim za djelovanje njihovih članova. Ovo je omogućilo poslodavcima tužbe za štetu pretrpljenu u radničkim raspravama. Ova je odluka stajala Konzervativce značajno dijela podrške među radnicima.

Liberali su napali Balfoura zbog lošeg tretmana Hindusa i kineskih radnika useljenih u Južnu Afriku. Chamberlain je dao otkaz u rujnu 1903. godine zbog pitanja imperijalne preferencijske carine. Zahtjevao je da se carinske povlastice daju dominionima i kolonijama čime bi se ojačale kolonijalne veze, otvorilo britanskoj industriji tržište Carstva i osiguralo potrebnu opskrbu hranom.

Nakon što je Balfoure dao ostavku, liberal Henry Campbell-Bannerman postao je premjer u prosincu 1905. godine. Na izborima 1906. godine liberali su s 379 osvojenih mandata dobili veliku većinu u parlamentu. Konzervativci su osvojili samo 132 mandata, Irski nacionalisti 83, a laburisti 51. Uslijedila je kratkotrajna liberalno-laburistička koalicija. Dugoročno gledano *laissez-faire* liberala i socijalni intervenizam socijalista, isto kao i u Francuskoj, nisu mogli ići zajedno.

Uslijedilo je razdoblje liberalne vlasti do 1914. godine. Politika Campbell-Bannermana okrenula se socijalnim reformama. Konzervativci su zabrinuto gledali takvu politiku ali ih je hrabrila njihova kontrola zakonodavstva putem dominacije u Domu lordova. *The Workmen's Compensation Bill* iz 1906. godine liberalizirao je radno zakonodavstvo. Radnici koji su zarađivali manje od 250 funti godišnje morali su od poslodavaca dobiti nadoknadu u slučaju profesionalnog oboljenja ili nesreće na radu. *The Medical Inspection Act* iz 1907. godine učinio je dostupnim liječnički pregled svoj školskoj djeci. Usprkos žestokoj konzervativnoj opoziciji, 1908. godine izglasan je *The Old Age Pensions Bill*, mirovinski zakon.

U travnju 1908. godine Campbell-Bannerman je dao ostavku zbog lošeg zdravlja te ga je naslijedilo Herbert Asquith (1908.-1916.). Godine 1909. liberali su izglasali tri važna socijalna zakona: *The Labor Exchanges Act* osigurao je otvaranje 350 ureda u 11 distrikata gdje su nezaposleni mogli dobiti informacije o burzi rada. *The Trade Boards Act* ustanovio je sindikalne odbore u koje su ušli radnici s izuzetno niskim plaćama. *The House and Town*

Planning Act predstavljao je hrabar pokušaj unaprjeđenja standarda stanovanja. Učinio je vlasnike odgovornim za stambene uvjete; gradovima je dozvoljeno rušenje za izgradnju novih kuća pri čemu je osigurana vladina pomoć.

Liberali i njihov vođa Lloyd George, kancelar riznice, nastojali su povećati oporezivanje bogatih za novo socijalno zakonodavstvo i pomorski program koji bi parirao njemačkim naporima pod Tirpitzom. Proračun je prošao Zastupnički dom, ali ga je u studenom 1909. godine Dom lordova odbacio. Lordovi nisu cijenili pokušaj liberala da raspodjele financijski teret putem "narodnog proračuna", usprkos toga što je njihova intervencija predstavljala odstupanje od tradicije nemješanja Gornjeg doma u financijske poslove.

Asquith je optužio akciju Gornjeg doma kao neustavnu te je pozvao na generalne izbore 1910. godine po ovom pitanju. Liberali su također podržali samoupravu za Irsku. Izbori sprovedeni u siječnju navedene godine oslabili su liberale koji su uz pomoći Irskih nacionalista i laburista još uvijek kontrolirali većinu.

Proračun je prošao Donji dom; pobjednička koalicija se okrenula protiv Doma lordova. Smrt Edwarda VII donjela je na prijestolje njegova sina Georga V (1910.-1936.). *The Parliament Bill* prošao je u Domu zastupnika u veljači 1911. godine, ali mu je Dom Lordova pridodao toliko amandmana da su ga praktično obezvrijedili. Asquith je pridobio kralja na imenovanje liberalnih plemića u Gornji dom da bi osigurao prolaz prijedloga. Zakonodavstvo je provučeno kroz Dom lordova sa 131 nasuprot 114 glasa. *The National Insurance Act* iz 1911. godine proglašen je zakonom. Nadničari između 16 i 65 godina – njih 2.25 milijuna u industriji prisiljeni su njime kupiti osiguranje. Zakonom je osigurano bolovanje za 15 milijuna radnika koji su zarađivali manje od 160 funti godišnje.

Usprkos izbornim beneficijama, rast cijena pogodio je radništvo. Nisu razumjeli problem vanjskih carina, ulogu britanskog investiranja u inozemstvo i ekonomsko suparništvo Njemačke i Sjedinjenih Država. Obratili su se sindikatima i pokrenuli štrajkove okrenuvši strankama leđa. Epidemija štrajkova u transportu i rudnicima obilježila je 1911. i 1912. godinu. Zamrznute nadnice i rastuće cijene ostale su ključan problem.

Gladstonovo uvođenje samouprave u Irsku 1886. godine poboljšao je lokalne prilike. Mnogi su se Irci okoristili konzervativnim zakonodavstvom te su otkupili njihove farme. Emigracija je opala. Premijer Asquith je obećao ponovno uvođenje *Home rulea* kako bi dobio podršku Irskih nacionalista za *Parlament Bill*. Godine 1912. prijedlog je prošao s podrškom John Redmonda, vođe irskih nacionalista. Protestanski okruzi Ulstera pod Sir Edward Carsonom snažno su se oduprli ideji samouprave pri čemu su ih konzervativci podržali. Nisu htjeli pasti pod dominaciju katoličkog i poljoprivrednog juga.

U siječnju 1913. Donji je dom po treći put izglasao *Home rule* prijedlog. Usprkos opoziciji Gornjeg doma imao je postati zakonom za dvije godine ako ga zastupnici Donjeg doma uzastopno prihvate na tri zasjedanja. Prijedlog je po drugi put prošao u svibnju 1914. godine.

Prvi svjetski rat spriječio je izbijanje građanskog rata između Ulsterovaca i Irskih nacionalista. Nakon rata, u prosincu 1920. godine, novi *Home rule* prijedlog je postao zakonom. Sjeverna i južna Irska su dobile vlastite parlamente i svoje predstavnike u Britanskom parlamentu. Koncil za Irsku postao je nadležan za rješavanje zajedničkih problema. Irska slobodna država priznata je kao dominion 1922. godine.

Rusija za Nikole II

U Rusiji je slabi Nikola II (1894.-1917.) došao na prijestolje s idejom očuvanja autokracije. Njegova odluka za očuvanjem starog režima ojačana je nastojanjima utjecajne carice Aleksandre Federovne i sveprisutnog Konstantina Pobedonostseva. Sin kraljevskog para i nasljednik na prijestolje, također je predstavljao problem. Aleksej je bio hemofiličar, što je potaklo osjećaj krivnje u carice, jer se znalo da je bolest nasljedna kroz majčinu liniju. Njena odlučnost da Aleksej preživi i očuva autokraciju i praznovjerje stavili su carsku obitelj i vladu u ruke pustolova Gregoryja Rasputina.

Pobedonostsev je uvjerio Nikolu da ukine zemstvo zbog njihovih zahtjeva za reprezentativnom vladom. Knez Witte je postao utjecajan savjetnik; Vyacheslav Plehve (1846.-1904.), ministar unutrašnjih poslova, sljedio je politiku antisemitizma kao i rusifikacije Finske i Poljske. Ubijen je 1904. godine.

Propast idealističkih narodnjaka i revolucionarne Narodnaje volye 1870-ih godina, nije ugasila želju za promjenama. S početkom 1894. godine pod vodstvom Dmitrija Shipova reformatori zemstva počeli su zagovarati promjene. Pokrenuli su u Stuttgartu novine "Oslobođenje". Socijalno revolucionarna stranka koja se razvila na prijelazu stoljeća predstavljala je najveću revolucionarnu prijetnju. Njeni pripadnici, poznati kao eseri, zagovarali su socijalizaciju poljoprivrede kao najboljeg načina za unaprjeđenje seljačkog statusa. Njihov interes za gradskog radnika bio je od drugorazrednog značaja.

Marxizam je postao treća najvažnija revolucionarna snaga. Počeo je s malim studijskim grupama u Petrogradu, Kazanu i Vilni ali je uskoro privukao revolucionare poput Lenjina i Juliusa Martova. Pod vodstvom Lenjina postavili su težište na industrijske radnike (*proleteriat*), jer su seljake smatrali kapitalistima u njihovoj tržišnoj orijentaciji. Različite marksističke grupe sastale su se u Minsku u veljači 1898. godine utemeljivši Rusku socijalno demokratsku radničku stranku. Nova stranačka organizacija oslabljena je uhićenjima i Lenjinovim napadima koji se nije slagao s ograničenim socijalnim programom koji je zagovarao da su glavni ciljevi radništva bolje plaće i jači sindikati. Godine 1900. postao je jedan od urednika „Iskre“, te je pozvao na revolucionarno svrgavanje kapitalističkog društva. U lipnju 1903. godine Drugi kongres stranke sastao se u Bruxellesu a zatim nastavio djelovanje u sekcijama u Londonu. Na skupovima stranke Lenjin je zagovarao stvaranje malene, disciplinirane, revolucionarne partije koja će povesti radnike u socijalističku revoluciju. Podržao je primanje samo aktivnih revolucionara. Julius Martov je zauzeo suprotno gledište. Smatrao je da je svatko tko prihvati stranački program dobrodošao, čak i ako nije aktivan u njegovom promicanju. Lenjinova je grupa ostala u većini te su nazvani Boljševicima, dok su pristaše manjine pod Martovom nazvani Menjševici.

Witte je upozorio da će ruski pritisak u Koreji i Manduriji dovesti do rata s Japanom. Rusi su tretirali japanske pregovarače s takvim prezirom, da su Japanci otvorili neprijateljstva 8. veljače 1904. godine. Rusko-japanski rat 1904.-5. godine otkrio je nesposobnost korumpirane vlade i neuspješne vojske koja je pretrpjela seriju neuspjeha.

U studenom 1904. godine održan je u Petrogradu Kongres zemstva koji je tražio sazivanje reprezentativnog zakonodavstva i garanciju građanskih sloboda. Uslijedila je Krvava nedjelja od 22. siječanja 1905. godine. Mirna procesija radnika koju je vodio otac Georgij Gapon krenula je prema Zimskom dvorcu jer su se nadali da će car, njihov „zajednički otac“, unaprijediti socijalne i ekonomske uvjete. Mirna procesija razbijena je uz mnogobrojne ljudske žrtve.

Nikola II je poduzeo zakasnjele ustupke. U kolovozu 1905. godine sazvaio je carsku Dumu. Sazivanje je predstavljalo lakrdiju jer je predloženi parlament mogao diskutirati ali ne i donositi zakone. U međuvremenu je poražena Rusija sklopila mir u Portsmouthu. Izgubila je

južni Sakhalin, sva prava u Mandžuriji i priznala nezavisnost Koreje, odnosno dominantnu poziciju Japanu u zemlji. Pobuna na krstarici Potemkin koja je uslijedila nakon uspješnog generalnog štrajka u listopadu 1905, prisilila je Nikolu II na davanje širokih, ali neiskrenih demokratskih ustupaka.

Manifestom od 31. listopada 1905. godine car se složio pozvati na izbore za Dumu sa zakonodavnim ovlastima. Radikalni elementi poduzeli su generalni štrajk nakon čega je uslijedio krvav ustanak na ulicama Moskve od 22. prosinca 1905. do 1. siječnja 1906. godine. Vlada, sigurna u vojsku, pripremila se odbaciti njena obećanja. Witte je uzeo strani zajam da bi vladu učinio neovisnom od Dume.

Prije sazivanja prve Dume u svibnju 1906. godine utihnuli su znakovi revolucije. Utamničeni su svi osumnjičeni. Nekoliko dana prije saziva, proglašeni su zakoni koji su ograničili njen zakonodavni utjecaj. Car je zadržao potpunu kontrolu nad izvršnom vlasti, vanjskim poslovima i vojnim snagama. Mogao je spriječiti izglasavanje novih zakona, imenovati polovicu članova gornje kuće, odnosno carskog koncila. U dodatku, mogao je vladati pomoću dekreta kada Duma nije zasjedala.

Ljevičarske su stranke bojkotirale izbore pa je najveći dobitnik postala stranka Ustavnih demokrata ili Kadeta sa 184 osvojena mjesta. Pod Paulom Miliukovim nadali su se od Dume stvoriti zastupnički dom i sprovesti socio-ekonomske reforme. Osim kadeta nije bilo dobro organiziranih stranaka. Sukob se otvorio oko pitanja dodjele zemlje za seljake; poslije 73 dana zasjedanja Duma je raspuštena.

Petar Stolypin nastupio je kao vodeći ministar Nikole II koji je uspio osigurati raspuštanje Dume. Njegova je plaforma bila "prvo red, zatim reforme!" Pogubio je preko 600 osoba, pri čemu se obračunao i s korumpiranim političarima u vladi. Progurao je zemljišne reformne zakone iz 1905. i 1906. godine. Stolypinov je nastojao stvoriti snažno seljaštvo kao protutežu revoluciji, bez da im je uspio osigurati vlasništvo nad zemljom. Uzdigao se kao autokratski reformator Bismarckovog tipa.

Druga Duma iz ožujka 1907. bila je radikalnija od prve. Žestok okršaj između revolucionara i reakcionara osudio je na raspuštanje u roku od tri mjeseca. Stolypinov izborni zakon koji je išao na osiguranje konzervativne većine u parlamentu odredio je sastav Treće Dume od 1907. do 1912. godine. Zemljoposjednici su sačinjavali skoro polovicu njenog sastava. Eseri su uklonjeni, kadeti su izgubili polovicu mjesta, a socijalni demokrati izgubili dvije trećine predstavnika. Sazivom je dominirala prosvjećena desničarska grupa. Duma nije mogla kontrolirati ministarska namještenja premda je njen pritisak uvjetovao brojne ostavke. Stolypin je nastavio dominirati Rusijom do ubojstva 1911. godine. Značajno postignuće treće Dume je bilo udvostručenje sredstava za obrazovanje. Postotak djece koja su završila osnovnoškolsko obrazovanje udvostručio se između 1907. i 1912. godine, te je do 1914. godine pismenost narasla na 43%.

Četvrta Duma od 1912. do 1916. godine imala je konzervativni saziv, sličan prethodnoj. Ubojstvo Stolypina oslabilo je vladu. Razvratni Rasputin osvajao je sve više utjecaja jer je uspio olakšati careviću napade hemofilije. Uskoro se nijedan ministar nije mogao održati bez odobrenja korumpiranog redovnika.

Izbijanje rata 1914. godine privremeno je ujedinilo Rusiju. Poraz kod Tannenberga 1914. pogodio je moral nacije. Austro-njemačka ofenziva iz 1915. godine stajala je velikih žrtava i gubitka Poljske i Litve. Slaba administracija, neadekvatno vodstvo i korupcija pogodili su napore vojnika.

Štetni utjecaj Rasputina povećavali su intriganti poput Protopopova, ministra unutrašnjih poslova. Vođa Dume Miliukov pozivao je na sastavljanje ustavne vlade. Rasputin je ubijen u prosincu 1916. godine ali njegovo ubojstvo nije stabiliziralo unutrašnje prilike u kojima je kriminalac Boris Stümer postao prvi ministar. Ruski gubici od 1914. do 1917. procijenjeni su na 9 milijuna vojnika. Do veljače 1917. godine štrajkovi su poprimili razmjere epidemije.

Kada je u ožujku 1917. godine izbila građanska revolucija, iznenadila je apatičnog cara, koji je napustio Petrograda.

Prema sučeljavanju

Formiranje Trojnog saveza i Antante podijelilo je Europu u dva neprijateljska saveza uz međusobne obveze podrške. Popularni militarizam poticao je rast ogromne vojske i mornarice. Vojni su stručnjaci postali jaki i utjecajni - utjecajniji od civilnih autoriteta. Ubrzana je utrka u naoružanju i izgradnji flote u kojoj nitko nije želio zaostati. Zacrtni su tajni planovi generalštabova pri čemu je zapovjednik njemačkog generalštaba Alfred von Schlieffen (1833.-1913.) stvorio - pokazalo se povijesno važni, ali neuspjao plan za izbjegavanje rata na dvije fronte, koji je zagovarao brzu eliminaciju Francuske, nakon čega bi se njemačke armije prebacile na Istok protiv Rusije.

Francuski *revanche*, panslavizam i pangermanizam, hranili su ostale europske nacionalizme. Industrijalizacija, zasićena nacionalna tržišta, carinski ratovi vodili su stjecanju kolonija i gospodarskom imperijalizmu koji je naglašavao potrebu za sirovinama i prostorom za naseljavanje viška stanovništva i za ulaganje kapitala. Ratoborni su mediji zatvarali vrata sporazumima, podgrijavali rat, huškali javno mijenje pri čemu je traženje mira postalo izuzetno teško.

Stvaranje Antante podijelilo je Europu u dva bloka. Godine 1904. sklopljena je *Entente Cordiale* između Britanije i Francuske. Godine 1905-6. izbila je prva Marokanska kriza prilikom koje je car Wilhelm II posjetio Tangeris kako bi protestirao protiv francuskog "mirnog prodiranja" u zemlju. Marokansko je pitanje odlučeno 1906. godine na konferenciju u Algecirasu na kojoj se Njemačka našla izolirana.

Godina 1907. donijela je britansko-rusko pomirenje na račun podjeljene Perzije. Njemačko odbijanje razoružanja povećalo je generalno nepovjerenje prema Berlinu. Sljedeću je godinu obilježio neuspješan pokušaj rješavanja pomorske utrke u naoružanju između Njemačke i Britanije, te jačanje njemačke flote.

Nakon izbijanja Bosanske krize 1908. godine Rusija se osjetila izigranom. Nakon Kállayeve smrti Franjo Josip se vratio na politiku koja mu se činila očitom 1875. godine. Monarhija je u listopadu 1908. godine anektirala Bosnu i Hercegovinu pri čemu su odnosi sa susjednom, karadorđevićevskom Srbijom od 1903. godine, ponovo okrenutoj Rusiji, dovedeni na rub rata. Andrásyjeva pažljiva ravnoteža održavana od Kállaya nepovratno je izgubljena.

Godine 1909. sklopljen je tajni rusko-talijanski ugovor o status-quo na Balkanu. Godine 1911. uslijedila je druga Marokanska kriza nakon Francuske okupacije Feza, kada je njemački brod Panther zaplovio prema Agadiru zbog čega je čitava operacija dobila naziv "Panterov skok". Kriza je smirena uspostavom francuskog protektorata u Maroku pri čemu je Njemačka dobila kompenzacije u Kamerunu.

U Osmanskom Carstvu Mladoturki je pokret pojačao djelovanje. Većina pripadnika nalazila se u egzilu u Britaniji, Francuskoj i Švicarskoj. Neki su se mogli naći u Kairu i Napulju, ali i među mladim časnicima u Carstvu. Optuživali su despotskog sultana Abdul Hamida II za opadanje turske moći i financijske probleme. Utemeljili su Komitet za Uniju i progres nedjelotvoran zbog špijuna, carske reprisije i frakcijskih sukoba.

U prosincu 1907. razne grupe Mladoturaka sastale su se u Parizu kako bi usaglasile poteze i ustanovile vezu s vojnim časnicima u Carstvu poput Enver Beya i Mustafe Kemala. Anglo-ruski sporazum iz 1907. godine zabrinuo je Mladoturke. Tako dugo dok su ove zemlje bile suprostavljene Carstvo je moglo preživjeti. Strah od Njemačke i Austro-Ugarske povezao je London i Petrograd. U lipnju 1908. Rusi su podržali britanski plan za reformu u

Makedoniji. Mladoturci su osjećali da ovo predstavlja uvod u gubitak Makedonije te su se pod Niazi Beyom u srpnju 1908. godine pobunili protiv sultana. Trupe poslone za gušenje ustanka prešle su na stranu Mladoturaka prisilivši Abdul Hamida II na poduzimanje demokratskih reformi. Austro-Ugarska je iskoristila revoluciju i anektirala Bosnu izazvavši Aneksijsku krizu. Premda je Wilhelm II ultimatumom Petrogradu i podrškom Beču zaustavio rusku prijetnju ratom, Nikola II i njegovi savjetnici odlučili su da više neće popuštati.

Mladoturski parlament se sastao u prosincu 1908. godine. Odmah na početku izbio je sukob između Liberalne unije, predstavnika različitih nacionalnosti i turskih nacionalista, odnosno Komiteta za Uniju i progres. Turski zastupnici istupili su protiv popuštanja manjinama u čemu ih je podržala Njemačka. Liberalna je unija uživala britansku podršku, pa je London ponio reputaciju zaštitnika separatističkih manjina koje blokiraju turske nacionalne napore. Autokratska Njemačka se činila jedinim prijateljem.

Abdul Hamid II nastojao je obnoviti autokraciju u travnju 1909. godine koristeći rascjep između Mladih Turaka i nacionalnih manjina. Mladoturci su brzo zauzeli Carigrad i zbacili sultana. Muhamed V (1909.-1915.) predstavljao je slabog i neizražajnog nasljednika. Mladoturci nisu uspjeli slomiti snagu Ulema, zajednice vjerskih poglavara, niti ostvariti zakonsku jednakost kršćana i muslimana. Omržene kapitulacije su i dalje ostale na snazi.

Nakon 1911. godine uslijedilo je 11 godina neprestanog rata. Diplomatski se osiguravši kod velikih sila, Talijani su osvojili Tripoli u listopadu 1911. godine. Iste godine okupirali su većinu libijske obale i Dodekaneske otoke. Turci su priznali osvajanje u Ugovoru iz Lausanne od 18. listopada 1912. godine. U ožujku 1912. Bugarska i Srbija su se povezale u protuturski savez ohrabren od Rusije koja ga je smatrala zaštitom protiv Beča. U svibnju 1912. sklopljeno je savezništvo između Grčke i Bugarske. Sve je bilo spremno za protuturski rat.

U kolovozu 1912. Bugarska je zatražila da Turci sprovedu reforme kako bi unaprijedili prilike u Makedoniji. Velike su sile izabrale Austriju i Rusiju kao posrednike koji bi spriječili balkanski sukob. Balkanske ih države nisu čekale, nego su odlučile iskoristiti turski poraz u Libiji. Prilika je bila na dohvata ruke.

Crna Gora, Bugarska, Grčka i Srbija objavile su 1912. godine rat umirućem Carstvu. Turci su pretrpjeli seriju poraza. U studenom i prosincu 1912. izbila je međunarodna kriza kada su se Austrija i Italija usprotivile izbijanju srpske države na Jadran. Pritisak velikih sila na Londonskoj mirovnoj konferenciji u prosincu 1912. godine doveo je do primirja postignutog u travnju 1913. godine. Srbi i Crnogorci su nerado napustili dobitke u Albaniji.

Ugovorom iz Londona od 30. svibnja 1913. godine završio je Prvi balkanski rat. Samo je Bugarska dobila željeno proširenje, uglavnom na račun Makedonije. Srbija je ostala nezadovoljna malim dobitcima u Makedoniji i gubitkom sjeverne Albanije. Grčka i Crna Gora su se također osjećale nezadovoljne dobitcima. Zagovorom Beča stvorena je nezavisna Albanija kao prijetnja srpskom i ruskom utjecaju na Jadranu.

Odmah nakon sklapanja srpsko-grčkog savezništva u lipnju 1913. godine Bugarska je napala saveznice bez upozorenja. Turska i Rumunjska su ušle u rat protiv opkoljene Bugarske. Usljedio je brzi bugarski slom. U Bukureštu je 18. kolovoza 1913. godine sklopljen mir kojim je Rumunjska dobila sjevernu Dobruđu. Grčka i Srbija su podijelile Makedoniju na štetu Bugarske. Srbija je udvostručila državni teritorij. Turska je vratila Jedrenje. Njena je demokracija ostala kratkotrajnom epizodom. Godine 1913. pronjemački Enver Bey poveo je Mladoturski državni udar. Njegov utjecaj prevladao je u uključivanju Turske u rat na stranu Njemačke.

Godine 1912. propali su pregovori oko pomorskih pitanja između Berlina i Londona. Umjesto toga postignut je francusko-britanski savez o zajedničkom rasporedu pomorskih snaga u kanalu i Mediteranu. Državni posjet francuskog ministra Poincaréa Petrogradu doveo je do sklapanja navalnog sporazuma. Godina 1913. obilježena je povećanjem njemačke i ruske vojske i produženja vojne službe u Francuskoj na tri godine.

Balkanski su ratovi 1912-1913. uveliko povećali europske napetosti. Utoliko su sarajevski atentat iz 1914. godine učinile opasnijim. Rusi su započeli mobilizaciju, nakon čega su Nijemci aktivirali Schlieffenov plan kako bi širokim obuhvatom od švicarske granice do mora porazili Francusku prije nego Rusi završe mobilizaciju. Zaglavili su u rovovima na Marni, koji su dali pečat čitavom ratu.

Literatura:

Paul Bernstein, Robert W. Green, *History of Civilization, vol. II: since 1648*, Paterson, New Jersey, 1962.

Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question, 1870-1887*, Bloomington, Ind., 1973.

Grupa autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta 1850-1918*, vol. 15, Rijeka 1978.

Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York, 1987.

Norman Rich, *Great Power Diplomacy, 1814-1914*, New York, McGraw-Hill, Inc., 1992.

A. Dž. P. Tejlor (A. J. P. Taylor), *Borba za prevlast u Evropi, 1814-1914*, New York, 1992.

Alan Palmer, *Twilight of the Habsburgs: the life and times of Emperor Francis Joseph*, New York, 1995.

Slaven Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba XVI.-XIX. stoljeće. S posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, Zagreb, 2004.